

У статті розглядається поняття духовної інтелігенції. Показані соціальні, економічні та культурні перетворення, формування нового мислення і моральних цінностей у громадянському суспільстві.

Ключові слова: інтелігентність, духовна інтелігентність, духовні цінності, етичні принципи, екологія думки, громадянське суспільство.

The article discusses the concept of spiritual intelligence, showing its social, economic and cultural changes, the formation of new thinking and moral values in civil society.

Keywords: Intelligence, spiritual intelligence, spiritual values, ethics, ecology thinking, civil society.

УДК 37.037

ББК 87

о. Матей Михайло Гаврилів

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ

Стаття торкається питань біблійно-літургійної духовності як християнської, так і нехристиянської в її українській дійсності щодо минулого, теперішнього й майбутнього.

Ключові слова: любов, духовність, релігія, християнство, літургія, глобалізація, вибір, відповідальність, свобода.

Сьогодні повсюди, зокрема в Україні, часто пишуть, а ще більше говорять про “духовність”, вживають вислів навіть у множині: “духовності”. Термін “духовність” рясніє розмаїттям різних визначень-дефініцій, починаючи від філософських і закінчуючи психологічними, у яких легко можна загубитися. Це багатство інформаційного матеріалу має позитивне значення, бо свідчить про неабияке зацікавлення після комуністичного суспільства в Україні духовними справами, сенсом і способом життя, релігіями, а що найважливіше – ці пошуки позначені спонтанною відкритістю назустріч іншому, інакшому. Однак слід негайно підкреслити, що тут існує й небезпека звести духовні поняття виключно до горизонтального рівня, забуваючи про подвійне значення цього терміна. Говорячи про “духовність” і “духовності”, ми ризикуємо упустити з поля зору розрізнення між спрямуванням діяльності окремої особи чи навіть суспільства в царині культури, мистецтва, музики, педагогіки і т. д., яке, відтак, називають духовністю народу чи нації, і духовністю релігійною, зокрема християнською [29, р.1289]. Іншими словами, “духовність – це ніщо інше, як християнський спосіб життя в лоні церковної спільноти святим Євангелієм у Христі і у Святому Духові завдяки вірі, надії і любові” [36, р.43], а також сопричастя з усім Божим створінням.

Поняття духовності

Духовність у біблійно-християнському значенні походить від третьої Особи Пресвятої Трійці – божественного й животворчого Святого Духа, на противагу поняттю “людського духу”, у значенні культури, мистецтва тощо. Духовність відноситься до Святого Духа, який є головною дієвою Особою та Автором духовності. Святий Дух є один, однак діє в різних середовищах і відповідно до них. Він роздає кожному дари-харизми, як це бачимо під час події П’ятидесятниці. Вогненний язик – символ Святого Духа, під час Його зішестя осів на кожному присутньому окремо, при цьому Святий Дух всіх об’єднує й не відбирає і не нищить різноманітності. Він діє в кожній особі відповідно до її особистості та її умов, у яких вона народилася, виросла та живе. Він її освячує й веде за Ісусом Христом до небесного Отця в найбільш сприйнятливий для неї спосіб. У небезпечних умовах Святий Дух, як Паракліт-Утішитель, заступається за людину й допомагає їй мужньо відповідати на виклики чи переслідування й поводитися найправильніше (пор. Йо 14, 26; 16, 13; Мт 10, 20). Такого християнина можна назвати в певному сенсі духоносним (пневматофором).

У своїй монументальній праці – посібнику, перекладеному різними мовами, зокрема українською [13], Томаш Шпідлік систематично упорядкував вчення про християнську духовність Сходу. Він, зокрема, підкреслює пневматологічний та епіклетичний

вимір цієї духовності, а також указує на поступове “одухотворення людини і цілого космосу” [43, р.30]. Окрім цього він написав статті й книги про духовність слов’ян, зокрема про російську духовність [24].

Найчастіше проблеми в питанні духовності чи духовностей виникають через брак їхнього розрізнення або недоліки в упорядкуванні. Є багато різних критеріїв для класифікації духовності. У найновішому *Енциклопедичному словнику* подано такі критерії [46, р.2384–2385].

Етнічно-географічний (напр., духовність Сходу, духовність Заходу, італійська, французька, українська¹ і т. д.).
© Гаврилів М., 2014
оїчна, христологічна, пневматологічна, євхаристійна, марійська, літургійна і т. д.).

Аскетично-практичний, за чеснотами (напр., духовність любові, покори, убогства, покаєння, надолуження тощо).

Антропологічний чи психологічний (напр., духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична, світська і т. д.).

Професійно-становий (напр., духовність мирянська, священицька, чернеча, вчительська, правоохоронна, юридична, медико-охоронна і т. д.).

Історично-хронологічний (напр., древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна).

Критерій засновників (духовність василіянська, венедектинська, студитська і т. д.).

Можна ще додати й *релігійний критерій або вид*, як-от *духовність*: християнська, юдейська, мусульманська, буддійська і т. д.

Духовність і духовні відчуття

Свого часу святий апостол Павло, зрештою, як і древні філософи, зокрема Платон [25, р.2258–2395], розрізняє людину внутрішню – духовну і зовнішню – тілесну (1 Кор 2, 14, 15, 42–49). Внутрішня людина створена на образ і подобу Божу, має здатність єднатися зі своїм Творцем у любові, а також схоплювати невидимий світ, наприклад ангельський. Зовнішня ж людина, внаслідок надшчерблення своєї природи первородним гріхом, тяжить до матеріального світу, до речей видимих, що їх схоплює своїми тілесними відчуттями. Справжнє покликання людини, що належить до двох світів: матеріально-видимого й духовно-невидимого, полягає в тому, щоб вона під дією Святого Духа, долаючи свої обмеження через очищення й виконання чеснот, гармонійно поєднувала ці два світи, розвиваючи в собі духовні відчуття [29, р.1290]. Це стосується кожної людини, що народилася й живе під сонцем. Є різні путі й способи розвитку духовних відчуттів, починаючи від споглядання краси аж до містичних занурень у Неосяжне. На прикладі трьох різних осіб, що жили в різні часи й належали до різних народів, можемо побачити цей спільний потяг до вищого, духовного, до Бога.

Перший випадок. Святий апостол Павло своє перше навернення до Христа пережив дуже бурхливо й навіть драматично, коли зустрівся з Ісусом, їдучи в Дамаск, щоб переслідувати юну християнську церкву. Ці духовні переживання, боротьба й досвіди супроводжували його й далі. Ось що він пише:

“Чи треба хвалитися? Воно й не личить, але я таки приступлю до видінь та до об’явлення Господа. Я знаю чоловіка в Христі, що чотирнадцять років тому, – чи то було в тілі, не знаю, чи то було без тіла, не знаю, Бог знає, – був він узятий аж до третього неба. І знаю, що той чоловік – чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, – був узя-

¹ 2 березня 2007 року в Римському Університеті духовності – “Teresianum” студент Папського інституту св. Покрови о. Петро Козак з Івано-Франківської єпархії УГКЦ успішно захистив докторат, написаний італійською мовою на тему: “Духовність українського народу”. У своїй праці він розкриває цю тематику й додає, як годиться, до свого дослідження розлогу бібліографію.

тий у рай і чув слова несказанні, яких годі людині вимовити. Таким буду хвалитися, собою ж не буду хвалитися, хіба лиш моїми немочами” (2 Кор 12, 1–5).

Другий випадок. Вільям Джеймс у своїй книзі-дослідженні “*Розмаїття релігійного досвіду*”, виданій в Англії 1910 року (яка досі не втратила свого значення), систематично викладає на основі зібраних свідчень багатство духовного відродження й піднесення

о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

“Я пам’ятаю і те місце на пагорбі, де моя душа відкрилася Безконечному. Це була бурхлива зустріч двох світів, зовнішнього і внутрішнього. Немов би у безодні моєї душевної боротьби відчинилася інша безодня по той бік зір. Я був один на один з Тим, Хто мене створив і вчинив все прегарне у світі... Я вже не шукав Його, я відчував досконалу гармонію між Його духом і моїм. Звичайне відчуття зовнішнього світу облишило мене. Залишилася тільки радість” [48].

Третій випадок. А ось переживання, яке висловив українською поетичною мовою один із в’язнів сумління, духовно вільний борець, що знаходився в Одеській камері смертників – Василь Барладяну:

Христос Воскрес –
Трава зазеленіла,
На схили вибіг
Жовтий горлицвіт –
Запрагло відпочинку
Хворе тіло,
І вабить душу
Божий горній світ.

Христос Воскрес –
Лелеки прилетіли,
І смуток давній в серці
Теж воскрес.
Надії всі,
Що досі тільки тліли
Тепер в душі
Палають до небес...

Христос Воскрес –
І сяє Боже світло...
Газети пишуть:
Хтось воює десь...
А я до Бога
Мрію полетіти,
Бо Він живий –
Воістину Воскрес! [4, с.6].

Літургійна духовність

У західній богословській науці літургійна духовність визначається як “поведінка християнина, який будує усе своє свідоме життя на справжньому виконуванні Літургії, таким способом, що вона стається “вершиною і джерелом” усієї його діяльності (пор. *Sacrosanctum Concilium* 10), щоб “пасхальна таїна остаточно сталася найвищим правилом життя”.

За визначенням одного вченого, це можна було б ще повніше висловити так: “Літургійна духовність – це досконале (оскільки можливо) здійснення християнського життя, яким людина відроджена у святому таїнстві Хрещення, сповнена святого Духа,

отриманого у святому таїнстві Миропомазання, і кормлена Небесним Хлібом у Літургії Слова та Євхаристії, позначає усе своє життя цими трьома святими таїнствами з метою зростати на славу Богу у святості через відправи, постійну молитву літургійного року й щоденну діяльність, уподібнюючись до розп'ятого й воскреслого Христа в надії остаточного майбутнього звершення, коли він прийде” [39, р.1325].

Іншими словами, для християн візантійсько-київської традиції літургійна духовність – це цілковите введення людини у присутність неба на землі. Достатньо пригадати собі, що пережили свого часу князівські посланці в Константинополі під час Божественної літургії. Можна сміливо сказати, що богослужіння Київської церкви безпосередньо вводять людину в інший, інакший, відмінний, нематеріальний, духовний світ, наповнений символікою відправ, іконами та співом. Космічний чи хронологічний час долається Божою вічністю, Божим “тепер”. Літургійний гимн, з’єднуючись з ангельським співом, закликає учасників під час Служби Божої: “Ми Херувимів тайно являючи і животворящий Трійці трисвяту пісню співаючи, давайте всяку нині житейську відкладімо печаль” ввійти у цей божественний простір вічності, щоб сповна відчувти блаженство, яке нас очікує.

Святий апостол Павло посувається ще далі, коли закликає: “Тож благаю вас, брати, на милість Богу, віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну” (Рим 12, 1). Папа Бенедикт XVI пояснює:

“Це вказує на *loghikè latreia* як божественне служіння, за цим висловом, розумне. В іншій формі, знаходимо це саме твердження в листі до Євреїв 13, 15: “Через нього принесім завжди Богові жертву хвали, тобто плід уст, які визнають його ім’я”. ... Тут Ратцінгер наводить пояснення Петра Хрисолога: “Унікальна жертва, у якій тіло офірується без тіла, і кров – без крові!.. Браття, ця жертва є натхнена прикладом Ісуса Христа, який пожертвував Своє тіло, щоб люди мали життя. Стає людиною, стає Божою жертвою і Божим священиком. Бог шукає віри, він не шукає смерті. Він прагне твоєї вірності, а не твоєї крові”.

“Жертвоприношення людини полягає також і в слові. Жертовна молитва – це не тільки звичайна бесіда, але скоріш усього переміна нашого єства у логос, який єднає людину з Богом. Божественне богочитання включає в себе нас самих, щоб ми нашим єством з’єдналися зі Словом, достосовуючись до творчого Розуму. Ясно, що своїми силами ми не зможемо це досягнути, і здається, що все іде нанівець, аж ось приходить Логос, справжній Син Божий, який воплочується і стається сином людським, щоб принести себе в жертву на хресті” [42].

Українська духовність

Кожен народ, як і кожна людина, повинен народитися двічі: природно й надприродно. Як друге народження людини в “купели пакибитія” під час св. Таїнства Хрещення, так і духовне народження нації підпадає під вплив певних обставин і набуває характерних ознак [44, р.2330–2333]. У цьому сенсі український народ спочатку пережив своє духовне народження 988 року під час Хрещення Руси-України, а своє природне народжування переживає саме тепер після утворення і творення української держави як нації. Щоправда, цей постійно кривджений народ завжди мав сильну волю до незалежності, за яку постійно платив дорогою ціною, однак історичні обставини фатально цьому не сприяли² [5].

² “Дві тисячі років тому Ісус Христос проголошував свою науку в культурному середовищі того народу, серед якого Він жив. Святий апостол Павло проповідував грекам те саме Євангеліє в контексті їхнього світогляду. Завдяки дії Святого Духа в 988 році це ж Євангеліє було прийняте в культурі Руси-України. Український народ полюбив нову віру, що знайшла своє вираження в мові, пісні, мистецтві, музиці, звичаях... Українська культура стала християнською. Емігруючи до інших країн, принесли із собою і свою віру в українських звичаях, обрядах, традиціях і культурі. У нових краях, у новому оточенні вони висловлювали віру в традиціях УГКЦ. Сьогодні Церква повинна знайти засоби передачі своєї віри через єванге-

Від поганської релігії до християнської

Передумовою християнської духовності в Україні була поганська релігія, яка по-лягала в поклонінні різним богам – ідолам [20; 46, р.12–17]. Тепер “поганин” в українській мові означає “погань”, “поганство” тощо. Про це свідчать, зокрема, о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність чи в руках три джерела [25; 33; 37; 40]: 1) звітлення чужоземних письменників, зокрема записані в грецьких літописах; 2) найстарші літературні пам’ятники; 3) народний фольклор та перекази, – доходять висновку, що поряд з релігійним многобожжям наші предки сповідували монотеїзм, бо поклонялися одному верховному богові грому чи блискавки – Перуну. Вони також ушановували неживі предмети, як-от: камені незвичної форми, ріки, озера, криниці й окремі дерева, зокрема священний дуб, перед яким приносили в жертву когутів, хліб, тощо [11, с.24–25]. При цьому ці жертвоприношення здійснювалися не у храмах-святилищах, яких археологи не виявили, а на жертovníках, на лоні природи³. Природа займає визначне місце в народній духовності України й досі. Вона є “природним спогляданням” (*contemplatio naturalis*) в українській культурі й творчості. Жертви приносили насамперед за душі померлих, які, згідно з віруваннями, продовжували своє існування в лісах, на деревах, переважно на дубах. Східні слов’яни вшановували також тварин, серед яких: кабан, кінь, ведмідь, цап, змія, качка, зозуля, ворона тощо. Культ предків був загальнопоширений. Наші предки вірили в загробне життя й у те, що померлі охороняють своїх нащадків. Після похорону відправляли тризну, спалювали тіло померлого, а кістки збирали в посудину й виставляли на стовпі біля роздоріжжя з тим, щоб померлий предок пильнував володіння своїх нащадків. Родоначальник називався “чуром”, або “щуром”. Звідси вислів: “чур мене”, тобто прикликання предка на допомогу. Існувала також віра в домовика, який вважався охоронцем сім’ї і якому клали поживу в миску й ставили її в куток. Слов’яни, зокрема східні, мали свій пантеон богів, які уособлювали явища природи [16]. Серед них – найбільш шановані боги Перун і Волос, а також Рода і Ражанець, Сварега, Дажбог, Стрибог, Хорс, Мокоша, Ярило, Купала, Лель, Лад, Авсень, Коледа. Предки також виготовляли з каменю й дерева зображення богів – ідолів, з яких зберігся т. зв. Збручанський ідол (IX–X ст.) [21]⁴. Чи східні слов’яни мали касту жерців? На це питання важко відповісти, скоріш усього їхню функцію виконували князі та їхні відпоручники. Хорошою рисою наших предків була віротерпимість, тобто повага до іновірців.

Узявши до уваги вищесказане, можна підкреслити, що такі елементи слов’янських вірувань, як монотеїзм, культ предків і пошана до величавої природи, як жертovníка, сприяли безболісному прийняттю християнства, яке переосмислило й християнізувало поганські звичаї та зберегло їх і досі в українському фольклорі. Що стосується просвітницької діяльності серед східних слов’ян, зокрема святих Кирила і Методія, яких вважають авторами кириличної і глаголитської абетки, а також перекладів богослужбових книг, то це питання вичерпно з’ясоване в дослідженнях різних авторів [14; 15; 18, с.246–279; 20]. Із прийняттям християнства духовність українського народу, як і інших народів, докорінно змінюється. Великою перевагою було те, що народ отримав нову релігію в зрозумілій йому слов’янській мові, яка є офіційною мовою церкви в Русі-Україні й досі. Переклади Святого Письма й усіх богослужбових книг з віроучительної та богословської точки зору були точними, а отже, надійними. Більше того, переклади отримали

лізацію і катехизацію, беручи до уваги культурне середовище, в якому вона перебуває”. Катехитичний правильник УГКЦ у 5-му розділі II частини (ч. 75).

³ Пор. пісню: “Ми підем, де трави похилі, там, де ясна далина, де у росах купаються зорі, і пісні окриляє луна”.

⁴ Збруцький образ, який зберігається в Краківському музеї, був створений з [вапняку](#), на поклади якого багаті [Мелобори](#). стояв на горі Богит до початку [XIII ст.](#) Ідол являє собою чотиригранний стовп заввишки 2,67 м, розділений на три рівні яруси, що відповідають уявленням [слов’ян-язичників](#) про три світи – небо, землю й потойбіччя.

мали офіційне потвердження з боку найвищої церковної влади в особі Папи Йоана VIII 880 року [47, р.72].

Святе Письмо – Слово Боже в українській літургійній духовності

Коли говоримо про Святе Письмо, яке містить у собі Боже Об'явлення, то в літургійному його вживанні обов'язково й цілком природно прийдемо до поняття Слова Божого. Сама Божественна Літургія складається із двох основних частин, неподільно й послідовно здійснюваних: Трапези Слова і Трапези Євхаристії, тому що Головним Первосвященником, який править Службу Богу є ніхто інший, як сам Христос, Логос, Богочоловік. Він є “Той, хто приносить і приноситься, хто приймає і кого роздають”⁵. Він є Джерело життя вічного, що кормить учасників своїм животворящим Словом і своїм Тілом та Кров'ю, обожнюючи і таїнственно з'єднуючи їх з Отцем. Святий Дух, що надихав авторів священних книг так само надихає слухачів Слова Божого для його сприйняття й засвоєння, а під час епikleзи сходить на учасників, як на Тіло Христа містичне, церковне, і на Тіло Христа Євхаристійне, щоб усіх учинити одним тілом. Увесь сенс Літургії полягає в тому, щоб уможливити якнайтісніше гармонійне єднання Бога з людиною, людини з людиною, Творця з творіння, небесне з земним, дочасне з вічним, видиме творіння з невидимим. Бог Слово, Слово Боже, Бог Слово, воплочене у Святому Письмі, має багато значень [10, с.747–753].

Слово Боже – це:

Архе – Начало начал,
Фос – Вічне нестворене світло,
Зое – життя проникаюче і творче (Йо 1, 1–4),
Софія – яка, втілюючись, встановляє намет своєї присутності між людьми (Йо 1, 14),
Бог-Син єдинородний в лоні Отця (Йо 1, 18),
Плерома – Повнота Божества (Кол 1, 19; 2, 9). з якого ми всі прийняли (Йо 1, 16–17),
Вічно живий (Євр 4, 12),
Слово Життя (Йо 5, 24),
Слово Життя вічного (Йо 6, 68),
Його божественні словеса є Дух і Життя (Йо 6, 63),
Слово зі Святим Духом (1 Сол 1, 5–6),
Радість зі Святим Духом (Гал 5, 22–23),
Сила Слова в дії (Євр 1, 3),
Меч духовний (Еф 6, 17),
Вогонь божественний Святого Духа (Дії 2, 1–4; Єр 20, 9),
Слово Воскресіння, що воскрешає (1 Кор 15, 45) через благовість мертвим (1 Пет 4, 6),
Слово обожнююче (Пс 81, 6; Йо 10, 34–36),
Слово Боже – це божественне зерно, що обожнює у народженні від Бога (1 Пт 1, 23),
Слово, через яке Бог народжує (Як 1, 18),
Боже Слово вчиняє людей найближчою родиною Ісуса (Лк 8, 21; Гал 4, 19).

Одного разу Ісус сказав до своїх учнів: “Коли хтось мене любить, то й слово моє берегтиме і злюбить його мій Отець, і прийдемо ми до нього, і в ньому закладемо житло. А хто мене не любить, той і слова мої не береже. І слово, яке ви чуєте, не моє, лише Отця, який послав мене. Це мовив я до вас, коли з вами перебував. А Утішитель, Святий Дух, якого Отець в ім'я моє зішле, той навчить вас усього і все вам нагадає, що я сказав вам” (Йо 14, 23–26). А у своїй архієрейській молитві Спаситель просить небесного Отця за своїх учнів: “Отче, освяти їх у твоїй істині: слово твоє істина” (Йо 17, 17). І справді, як розповідає святий євангелист Лука, апостоли й ті, що були з ними після зішестя Святого Духа, творячи юну церкву, “постійно перебували в апостольській науці та спільності, на ламанні хліба і в молитвах” (Дії 2, 42) і “мали одне серце і одну душу”

⁵ Молитва священника під час “Ми Херувимів”.

(Дії 4, 32). Ця молода, динамічна й наділена різноманітними дарами Христова церква почала бурхливо й чисельно зростати, поступово усвідомлюючи своє вселенське покликання. Через благовісткування Слова Божого, проповідування, навчання і Хре-

о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

жується й тепер, особливо в країнах, де церква переможно вийшла з переслідування й продовжує свою місію. Якщо така помісна церква, зокрема наша УГКЦ, буде мати запал перших християн, то немає сумніву щодо її успіхів. У візантійській літургії збереглася багата богословським змістом молитва, вірогідно єрусалимської традиції, яку священнослужитель завжди проказує, шкода, що потиху, перед читанням Святого Євангелія:

“Засвіти в серцях наших, чоловіколюбче Владико, нетлінне світло Твого богопізнання і відкрий духовні очі нашого ума, щоб ми зрозуміли Твої євангельські проповідання. Вклади в нас і страх блаженних Твоїх заповідей, щоб ми перемігши всі тілесні похоті, провадили духовне життя, думаючи і діючи все, що угодне Тобі, бо Ти є просвічення душ і тіл наших, Христе Боже, і Тобі славу віддаємо з безначальним Твоїм Отцем, і пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь” [9, с.31–32].

Ця молитва звернена до Ісуса Христа – Первосвященника, який молився й продовжує благувати свого небесного Отця і нашого Отця, щоб Слово його ми збагнули, ним духовно жили й діяли, завжди подобаючись нашому Творцеві. Найгарнішим прикладом такої поведінки є Марія, яка спочатку послухала слова Архангела Гавриїла, задумалася над ними, прийняла їх своїм умом і серцем, а відтак чудесно прийняла Боже Слово – Логоса – Ісуса Христа у своє пречисте й непорочне лоно й надприродним способом його народила (пор. Лк 1, 26–38). “І слово тілом стало і оселилося між нами” (Йо 1, 14). Пресвята Богородиця не тільки виконала це своє материнське божественне покликання, вона продовжувала його здійснювати впродовж земного життя її Сина і після його смерті та воскресінні навіть щодо учнів Христових. Ось як влучно про це висловився Тарас Шевченко в поемі “Марія”:

І ти, великая в женах!
І їх унініє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святіє,
По всьому світу розійшлись.
І іменем твого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли...

Літургійна творчість, що постійно примножувала літургійне багатство помісних церков, поступово стала офіційною й зобов’язуючою хоровою молитвою – церковним правилом. Наші українські церкви перейняли це багатство у візантійському обряді спочатку церковнослов’янською мовою, а відтак й українською живою мовою і воно є їхньою об’єднувальною основою молитви. Літургійна українська духовність поряд із духовністю інших народів – це ніщо інше як вияв невідомого процесу, актуалізація історії спасіння. Літургійне життя добового, тижневого, місячного й річного кола, як ми бачили, вже само по собі є початком і вершиною духовності, яка ґрунтується на Святому Письмі та богослужбових текстах стихир, тропарів, кондаків, ірмосів, сідальних, акафіста, молебнів і т. д., що з нього випливають і до Слова Божого ведуть. Для прикла-

ду візьмемо стихири зі Служби всім Святим українського народу, які названо “ісповідниками і свідками святого Євангелія”:

“Як кадило запашне, хай будуть перед престолом Всевишнього моління древніх праведників українського краю та муки всіх наших ісповідників святого Євангелія, їхніми бо жертвами відроджується й могутніє Христова Церква в нашому народі” [7, с.781].

Або інша:

“Гідно вшануймо сьогодні пам’ять первоцвітів християнства на українській землі і тих, що в переслідуванні за віру засяяли героїськими чеснотами, як справжні Божі праведники і свідки Христового Євангелія, бо сьогодні в славі Божій вони моляться за спасіння душ наших⁶”.

У свою чергу, богослужби Требника-Евхологіона [3], що містить у собі Чин Святих Таїнств, благословень, освячень, молебних піній, що ґрунтуються на Слові Божому, яке в більшості випадків читається, а самі молитви, особливо в анамнетичній (спогадувальній) їхній частині, завжди посилаються на Біблію як Старого, так і Нового Завіту. Під час похоронного походу з хати до церкви й цвинтаря священник на прохання вірних зупиняється й читає св. Євангеліє, а люди клякають під нього, щоб слухати святе благовісткування й жертвувати його за усопшого.

Народна українська побожність і Святе Письмо

Народна українська побожність також надає певний простір для Слова Божого в побуті й вирішенні життєвих насущних труднощів. Тут наведу приклад із власного душпастирського досвіду, коли я зустрівся в Прикарпатті й Карпатах з віруючими, які питали мене: “Чи можна отворити псалтирю”? Йдеться про те, що у складних обставинах життя, не знаючи, яке рішення прийняти і як поступити, люди шукали відповіді майже “магічним способом” у Святому Письмі, звертаючись до осіб, що мали “Псалтирю”, тобто богослужбову книгу з 20-ма катизмами й молитвами, котру, звичайно, читають при усопшому. Потребуючі зверталися до цих, скажімо, “оракулів” з конкретним життєвим питанням, а ті, помолившись, навмання відкривали “Псалтирю” і, читаючи текст відкритої сторінки, тлумачили її в контексті даного питання й давали запитувачому дуже делікатну та “круглу” відповідь, яку той приймав немов голос Божий і відходив у спокій з переконанням, що все буде гаразд. Ці випадки здебільшого траплялися там, де храми були зачинені й священників не було. Тут приходить на гадку подія з повісті Гоголя “Страшна помста”, коли до монаха приходить кровожерливий чаклун і, просячи, кричить: “Молись за мене, святий отче, молись!” А той, поглянувши в книгу, каже: “Я не можу за тебе молитись, ти непростимий грішник, бо букви святої книги налилися кров’ю”.

Богогласник – народні пісні та Слово Божє

Окрім усталених церковних наспівів український народ у притаманній йому співучості витворив паралітургійні пісні на народні мелодії. Авторами цих пісень були невідомі й відомі поети, композитори, священники, монахи й монахині та миряни. Ці пісні, зокрема колядки й щедрівки, прості й зворушливі, співають люди в церкві, в дорозі, вдома і під час прощ і народних масових урочистостей. Уражає те, що церковні пісні, переповідаючи зміст свята, обов’язково ґрунтуються на читаннях Святого Євангелія. Такий спосіб інтерпретації можемо сміливо назвати народним переспівом Благовістя, своєрідним співаним народним. Синаксарем. Український народ у своїх церковних піснях, побудованих на спогадуванні подій в історії спасіння, воскресних, різдвяних, господських, богородичних, будує їх на неповторному і влучному посиланні на Святе Письмо.

Богогласник охоплює своїми піснями практично увесь літургійний рік з Дванадцятьма, Богородичними Святами, періодами Посної і Квітної Тріоди, празниками Святих [6, с.169–226]. Окрім цього є пісні, окремо присвячені Богу-Створителеві, Ісусові Христові, не залишено поза увагою похорон та інші обставини життя. Усі ці пісні просякнуті великою любов’ю до Господа, до Пресвятої Богородиці, до святих і до рідного українського народу. Не можна не згадати, що всі празники й урочисті події завершуються величним побажанням-молитвою “Многая і благая літа”! Слід сказати, що саме ця народна побожність була в часи комуністично-атеїстичного гніту вільним і спонтанним виявом народної християнської віри в колядках, святкуваннях іменин, уродин та ювілеїв, весіллях і похоронах.

⁶ *Молитвослов*. Торонто – Рим: Вид-во ОО. Василіян, 1990, Тропар Канона Утрени, с. 783.

Майбутнє української духовності – виклики й перспективи

Після пережитих переслідувань з боку комуністично-тоталітарного режиму, який безрезультатно хотів збудувати духовний світ людини виключно на матеріалістично-атеїстичній основі, найбільшими викликами й духовності взагалі й для української духовності зокрема є:

- політична глобалізація;
- глобалізація економіки;
- урбанізація населення;
- міграція населення;
- секуляризація життя [27].

Суспільство, особливо в сильнорозвинених і науково оснащених країнах, спрямовує і буде орієнтувати всі свої зусилля та інвестиції в таких напрямках:

- 1) у царині неживої матерії – долання простору й часу;
- 2) у царині живої матерії – захист життя й свободи людини (біоетика), захист ідентичності людини (зміна статі, клонування), захист живих істот (екологія);
- 3) у царині спекулятивних дисциплін – пошуки нових форм енергії та сприяння пришвидшеному поступу інформатики.

Духовність стосовно зовнішнього світу завжди займала й займатиме в майбутньому двояку позицію:

- 1) відкритість і сприйняття (соціальний, більш горизонтальний вимір);
- 2) замикання в собі й протистояння (контемплативний, більш вертикальний вимір).

Це особливо проявлятиметься в чернецтві [36], яке є своєрідним барометром духовності й щораз більше буде переходити від громіздких, традиційних, структурних форм до невеличких, рухливих і динамічних спільнот, зокрема у великих містах [31, р.12–13].

Іще сильнішою буде також діалектична напруга між теперішнім і есхатологічним майбутнім, зокрема в царині вартостей. У постіндустріальних країнах відповідальність за духовність щораз частіше буде лягати на плечі мирян, у той час як духівництво й чернецтво зменшуватиме свій вплив на маси.

Виходячи з вищесказаного, потрібно:

- Опрацювати питання духовності в контексті всієї України, а також на еміграції.
- Вивчити питання духовності в єкуменічному вимірі, включивши при цьому українців православних, греко-католиків, римо-католиків і протестантів, а також послідовників інших релігій та безконфесійних.
- Опрацювати питання духовності в сенсі якнайкращого застосування до потреб теперішнього й майбутнього для забезпечення об'єднання людей.

За часів переслідування віри й усього духовного в Києві здобувала вищу освіту одна дівчина-студентка. Вона походила з багатодітної сім'ї й отримала дуже добре виховання як християнське, так і моральне. До їхньої хати іноді приїжджав священник, сповідав і правив підпільно Святу Літургію, під час якої всі причащалися. У Києві, в інституті, серед своїх ровесниць ця скромна дівчина нічим не відрізнялася. Вона, крім скритої особистої молитви й власного прикладу життям, не мала жодних можливостей духовно на них впливати, зрештою, це було й небезпечно. Після закінчення першого року навчання її одноголосно обрали старостою курсу. Своєю лагідністю, зичливістю, прихильністю, увагою й любов'ю вона завоювала серця не тільки своїх однокурсників та однокурсниць, але й викладачів. Коли вона одного разу захворіла й опинилася в лікарні, то весь курс і викладачі прийшли її відвідати. Сталося, що під час студентської забави одна дівчина звернулася до неї такими словами: “Катрусю, скажи, будь ласка, а чому ти

не носиш хрестика? Ми ж бачимо, що ти віруюча”. На що та спитала: “А з чого це ви взяли, що я віруюча?”. Відтак присутні наввипередки почали доводити: “Ми бачимо, що ти віруюча. *Ти вся сяєш неземним світлом*”.

Якщо ми дійсно хочемо через конференції, з’їзди, засідання і т. п. разом чи кожен зокрема щось корисного зробити для зросту української духовності в її глобальному вимірі, то чи не корисно кожному з нас узяти приклад із цієї студентки, яка, зберігаючи свою ідентичність і покликання, зуміла позитивно впливати на оточуюче середовище.

Трохи моралізації. Тепер в інтернеті (<http://pravkurs.ru/mod/resource/view.php?id=20>) кружляє дуже вдалий вислів про ЛЮБОВ, яка є універсальною, невідкличною й незаперечною основою для єднання всіх людей земної кулі, без різниці щодо їхньої раси, національності, культури, релігії, мови і т. д.

Без неї жодна царина людського життя, в тому числі закон, право, юстиція, не зможе належним чином виконати свого завдання.

БЕЗ ЛЮБОВІ...

- СПРАВЕДЛИВІСТЬ без любові робить людину ЖОРСТОКОЮ.
- ПРАВДА без любові робить людину КРИТИКАНОМ.
- ВИХОВАННЯ без любові робить людину ДВОЛИЧНОЮ.
- РОЗУМ без любові робить людину ХИТРОЮ.
- ПРИВІТНІСТЬ без любові робить людину ЛИЦЕМІРНОЮ.
- КОМПЕТЕНТНІСТЬ без любові робить людину НЕПОДАТЛИВОЮ.
- ВЛАДА без любові робить людину НАСИЛЬНИКОМ.
- ЧЕСТЬ без любові робить людину БУНДЮЧНОЮ.
- БАГАТСТВО без любові робить людину ЖАДІБНОЮ.
- ВІРА без любові робить людину ФАНАТИКОМ.

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Івана Огієнка. – 2002.
2. Де Мартіні Н. Зрілість – найважливіша проблема / Ніколя Де Мартіні. – Рим ; Львів : Вид-во оо. Селезіян, 1992.
3. Евологіон ілі Требник. – Жовква : Типом и иждивенієм Иноков Обители Чина св. Василия Великого, 1926.
4. За єдність церкви і народу / Відділ народної освіти Миколаївського райвиконкому. – Миколаїв, 1991.
5. Катехитичний правильник УГКЦ. – Л., 1989.
6. Медведик Ю. Українська духовна пісня XVI–XVII століть / Ю. Медведик. – Л., 2006.
7. Молотвослов. – Рим ; Торонто : Вид-во оо. Василиян. – 1990.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Вид-во оо. Василиян “Місіонер”, 2008.
9. Священна і Божественна Літургія св.отця нашого Йоана Золотоустого. – Л., 1997.
10. Словник біблійного богослов’я. – Л. : Місіонер, 2010.
11. Українські народні пісні : Пісенник. – К. : Музична Україна, 1988.
12. Церковні пісні з Додатком новіших пісень. – 1989.
13. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / Томаш Шпідлік. – Л. : ЛБА, 1999.
14. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. – Л., 1962.
15. Бернштейн С. Б. Константин-Философ и Мефодий / С. Б. Бернштейн. – М., 1984.
16. Васильев М. А. Особенности формирования и развития восточнославянского язычества / М. А. Васильев // Интернет-журнал “Махаон”. – 2000. – № 10.
17. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия / Е. М. Верещагин. – М., 1971.
18. Воскресенский Г. Кирилл-Философ / Г. Воскресенский. – ПБЭ. – Т. 10.
19. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь / Г. Дьяченко. – М., 1899.
20. Евсеев И. Е. Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания / И. Е. Евсеев. – С. Пб., 1898.
21. Носова Г. А. Язычество в православии / Г. А. Носова. – М. : Наука, 1975.
22. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987.
23. Словарь библейского богословия. – Брюссель, 1990.

24. Соловьев В. С. Духовные основы жизни / В. С. Соловьев. – Брюссель, 1970.
25. Arnou R. Platonisme des Pères, DThC12 / R. Arnou. – 1935. – Col. 2258–2395.
26. Brückner Al. Mitologia slava / Al. Brückner. – Bologna, 1922.
27. Brzezinski Z. The Grand Chessboard / Z. Brzezinski. – Basic Books, 1997 / укр. пер. З. Бжезінський. – Велика шахівниця. – Л. ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000.
28. Catechismo della Chiesa Cattolica. – Libreria Editrice Vaticana, 1992.
29. Dizionario critico di teologia Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova. – Roma, 1998.
30. Dizionario enciclopedico di spiritualità, I, II, III, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
31. Giovanni Paolo II. Ripartire da Cristo / Giovanni Paolo II. – Roma. – 21.09.2001 in Regno-doc. n. 13, 2002.
32. Ioannes Paulus II. Reconciliatio et paenitentiae / Ioannes Paulus II. – Libreria Editrice Vaticana (2.XII.1984).
33. Ioannes Paulus II. Veritatis splendor / Ioannes Paulus II. – Milano, 1993.
34. Leger L. La mythologie slave / L. Leger. – Parigi, 1901.
35. Lexikon für Theologie und Kirche band 4, “Herder”. – Freiburg ; Basel ; Rom ; Wien, 1995.
36. Maccise C. La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. / C. Maccise // IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2–28 ottobre 1994, Editrice “L’Osservatore Romano”, Città del Vaticano, 1994.
37. Matias Auge. Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati / Matias Auge // <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>.
38. Meyer C. H. Fontes historiae religionis slavicae / C. H. Meyer. – Berlino, 1931.
39. Neunheuser B. Spiritualità liturgica, in Nuovo Dizionario di Liturgia, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline / B. Neunheuser. – Torino, 1993.
40. New Catholic Encyclopedia. – San Francisco ; Toronto ; London ; Sydney, 1967.
41. Niederle L. Manuel de l’antiquité slave / L. Niederle. – Praga, 1917, I–II, Parigi, 1923–1926.
42. Ratzinger J. La teologia della liturgia / Joseph Ratzinger // Conferenza in “Notre Dame de Fontgombault”, Francia (22–24 luglio 2001).
43. Spidlik T. La spiritualità dell’oriente cristiano / Tomas Spidlik. – Roma : PIO, 1985.
44. Spiritualità Degli Slavi Orientali in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
45. Spiritualità in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
46. Trugrančić F. Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo) / Franjo Trugrančić. – Grottaferrata, Roma, 1950.
47. William J. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901–1902 / James William // Издание журнала “Русская Мысль”. – М., 1910.

Статья касается вопроса библейско-литургической духовности христианской и нехристианской в ее украинском контексте с учетом ее прошлого, настоящего и будущего.

Ключевые слова: любовь, духовность, религия, христианство, литургия, глобализация, выбор, ответственность, свобода.

This paper raises the issue of the biblical, liturgical, spirituality both christian and non-christian in the context of the ukrainian reality concerning the past, present, and future.

Keywords: love, spirituality, religion, christianity, liturgy, globalization, choice, responsibility, freedom.